

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.20>

ПРАВО НА ОСВІТУ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Терещенко І.О.,

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 081 «Право»,
Сумський національний аграрний університет

Терещенко І.О. право на освіту в умовах правового режиму воєнного стану.

Право на освіту є одним з фундаментальних прав людини, закріпленим у Конституції України. Однак умови війни, що відбуваються на території нашої держави, створюють значні виклики для забезпечення цього права. В даній статті ми аналізуємо проблеми, які виникають в контексті забезпечення положень статті 53 Конституції України в умовах війни та пропонуємо шляхи їх вирішення.

Ця стаття висвітлює важливість забезпечення права на освіту в умовах правового режиму воєнного стану в Україні та пропонує практичні заходи для досягнення цієї мети. Дослідження цієї теми сприяє розвитку ефективних стратегій управління освітніми процесами в умовах війни.

Забезпечення права на освіту в умовах правового режиму воєнного стану в Україні стає особливо гострою проблемою через активні бойові дії та окупацію територій. Воєнні дії супроводжуються порушенням прав людини, включаючи право на освіту, що суперечить міжнародним стандартам. Військова агресія змушує проводити евакуацію шкіл, університетів та інших освітніх закладів, що порушує навчальний процес та створює труднощі для отримання освіти. Наслідки військових дій викликають серйозні психологічні проблеми для дітей, молоді та педагогічного персоналу, що негативно впливає на їхнє навчання та працездатність.

Досліджуються виклики, з якими стикається Україна у забезпеченні освітніх можливостей під час війни. Особлива увага приділяється стратегіям захисту права на освіту, включаючи роль міжнародного права, програми гуманітарної допомоги та інноваційні підходи до навчання. На основі цього аналізу надаються рекомендації щодо покращення ситуації з правом на освіту в умовах воєнного конфлікту.

Проаналізовано проблеми освіти в період дії правового режиму воєнного стану, підкреслено необхідність продовження заходів для гарантування конституційного права на освіту, оскільки освіта вважається надзвичайно важливою для прогресу суспільства, адже майбутнє країни безпосередньо залежить від рівня освіченості, культури та свідомості молодого покоління.

Ключові слова: Конституція України, право на освіту, міжнародні стандарти, рівність, дошкільна, загальна середня, професійна, фахова передвища та вища освіти, правовий режим воєнного стану, міжнародне право, гуманітарна допомога, інноваційні підходи.

Tereshchenko I.O. The right to education under the conditions of martial state.

The right to education is one of the fundamental human rights approved in the Constitution of Ukraine. However, the war conditions taking place on the territory of Ukraine create significant challenges for ensuring this right. In this article, we analyze the problems that arise in the context of ensuring the provisions of Article 53 of the Constitution of Ukraine in conditions of war and offer ways to solve them.

This article highlights the importance of ensuring the right to education under martial law in Ukraine and suggests practical measures to achieve this goal. The study of this topic contributes to the development of effective strategies for managing educational processes in wartime conditions.

Ensuring the right to education in the conditions of martial law in Ukraine becomes a particularly acute problem due to active hostilities and occupation of territories. Military operations are accompanied by violations of human rights, including the right to education, which is contrary to international standards. Military aggression forces the evacuation of schools, universities and other educational institutions, which disrupts the educational process and creates difficulties for obtaining an education. The results of military operations have serious psychological consequences for children, youth and teaching staff, which negatively affects their learning and work capacity.

The article analyzes the problem of ensuring the right to education under martial law. The challenges faced by Ukraine in providing educational opportunities during the war are investigated. Special attention is paid to strategies for protecting the right to education, including the role of international law, humanitarian aid programs and innovative approaches to education.

Based on this analysis, recommendations are provided to improve the situation with the right to education in the conditions of military conflict.

The problems of education during the legal regime of martial law are analyzed, the need to continue measures to guarantee the constitutional right to education is emphasized, since education is considered extremely important for the progress of society, the future of the country directly depends on the level of education, talents, culture and consciousness of the young generation.

Key words: the Constitution of Ukraine, the right to education, international standards, equality, preschool, general secondary, professional, vocational pre-university and higher education, martial law, international law, humanitarian aid, innovative approaches.

Постановка проблеми: Україна наразі знаходиться у складній політичній та соціальній ситуації. Однією з ключових проблем, яка виникає в умовах правового режиму воєнного стану, є реалізація права на освіту на різних рівнях. Освіта вважається одним із фундаментальних прав людини, проте в умовах російської агресії в Україні воно зазнає серйозних втрат та обмежень. Зокрема, освітні заклади на територіях, що перебувають під впливом воєнних дій, стають об'єктами нападів та пошкоджень. Будівлі шкіл, ЗВО та інших освітніх установ зазнають руйнувань, що призводить до обмеження доступу до освіти для місцевого населення, також існує серйозна загроза для безпеки учнів, здобувачів вищої освіти та викладачів, в результаті чого відбуваються масові міграції та внутрішнє переміщення населення чим ускладнюється доступ до освіти для біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Воєнний стан призводить до економічних труднощів для країни, що впливає на фінансування освіти. Зменшення бюджетних коштів призводить до зниження якості освітніх послуг та обмеження можливостей для розвитку освітніх програм та інфраструктури. Умови воєнного стану викликають психологічний стрес серед здобувачів, вчителів, науково-педагогічних та інших освітніх працівників, що негативно впливає на якість освітнього процесу.

Стан опрацювання проблематики: право на освіту в умовах воєнного стану стало предметом дослідження юристів, політологів, соціологів тощо, зокрема, Н. Бондар, Ю. Барабаша, С. Бобровника, М. Козюбри, А. Колодія, С. Максимова, О. Марцеляка, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, Р. Стефанчука, С. Стеценка, М. Хавронюка, В. Шаповала та ін.

Метою дослідження є дослідження проблематики, що стосується питання реалізації права

на освіту в умовах правового режиму воєнного стану на території України. Зосереджуючись на важливості забезпечення освітніх прав у всіх сегментах суспільства, аналізуючи виклики, з якими стикається українська освітня спільнота.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу зазначимо, що право на освіту є основоположним правом людини, визнаним міжнародними угодами та конвенціями, зокрема Загальною декларацією прав людини [4] та Конвенцією про права дитини [8]. Це право передбачає доступ до якісної освіти без будь-яких форм дискримінації.

Статтею 53 Конституції України гарантується кожному право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [9].

Порушення положень статті 53 Конституції України, яка гарантує право на освіту, може мати серйозні наслідки, особливо в умовах воєнного стану.

Аналізуючи зазначену тематику ми виявили, що за даними статистики наданими Державною службою статистики України, станом на початок 2023 року в Україні функціонувало 13 875 дошкільних закладів, 12 976 шкіл загальної середньої освіти, 670 професійних училищ, 332 вищих навчальних закладів та 740 закладів фахової передвищої освіти. Усього в цих закладах навчалося близько 6,5 мільйонів учнів та працювало майже 0,7 мільйона педагогічних та науково-педагогічних працівників. Протягом 2022/2024 навчальних років освітня діяльність здійснювалася в очних, дистанційних та змішаних форматах [3, с. 75–90].

Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України станом на кінець липня 2023 року було зруйновано 337 та пошкоджено 3199 навчальних закладів [5, с. 14].

Наразі у закладах освіти проводиться активна робота з дооблаштування наявних укриттів та пошуку можливостей забезпечення ними закладів для організації освітнього процесу в змішаному та очному режимах.

Край важливо звернути увагу на роботу дошкільних закладів освіти, яка завжди потребує індивідуального підходу, особливо в умовах непередбачуваних ситуацій. Це вимагає ретельного аналізу та ухвалення відповідних рішень, які забезпечують безпеку та комфорт дітей [7, с. 92].

На веб-порталі Міністерства освіти і науки України (МОН) доступні ресурси, які допомага-

ють педагогам та батькам адаптуватися до нових умов. Розділ «Сучасне дошкілля під крилами захисту» містить у собі корисні посилання та матеріали, такі як відеозаняття, поради психолога, літературні твори, цікаві руханки та консультації фахівців. Ці ресурси призначені для педагогів і батьків, щоб допомогти їм ефективно організувати навчальний процес у непередбачуваних умовах.

Певна кількість приватних освітніх закладів відкрили безкоштовний доступ до своїх веб-сайтів. Це дозволяє педагогам і батькам користуватися різноманітними ресурсами та матеріалами, що пропонуються цими закладами, для поліпшення якості освіти.

Крім того, за підтримки ЮНІСЕФ створено онлайн-платформу НУМО, яка містить відеозаняття для дітей віком від 3 до 6 років. Тут також можна знайти корисні поради від фахівців щодо надання першої психологічної допомоги людям, які пережили кризові події. Ці ресурси сприяють покращенню якості освіти та забезпечують підтримку важливим аспектам психологічного благополуччя в умовах кризи.

Зусилля різних освітніх і громадських організацій у співпраці з державними установами та міжнародними організаціями спрямовані на забезпечення доступу до освітніх ресурсів та підтримку населення, особливо дітей, в умовах воєнного стану та кризових ситуацій.

Як зазначає Н. Бондар, інформатизацію освіти необхідно розглядати в трьох напрямках:

1) доступ та відкритість інформації, яка спрямована на забезпечення прозорості та відкритості освітнього процесу, відображення діяльності закладу вищої освіти в офіційних Інтернет-ресурсах, відкритість доступу до навчальних та наукових матеріалів.

2) інформатизація навчального процесу, яка полягає в активному використанні інформаційних технологій, інноваційності освітніх методик, підвищенню насиченості освітнього середовища та можливості індивідуалізації навчання.

3) інформаційно-технологічне забезпечення освітньої діяльності, який полягає у використанні програмних засобів різного призначення [2, с. 126].

Отже, розвиток інформаційних технологій і глобалізація суспільних процесів у світі вимагають ґрунтовного переформатування освітнього процесу. Очевидно, що трансформування освітнього середовища в процесі інформатизації, в першу чергу, має бути спрямоване на удосконалення якості освітнього процесу, нові можливості для здобувачів вищої освіти, у яких формується новий освітній запит під впливом глобального інформаційного середовища [2, с. 126].

Місцеві органи влади та військові адміністрації, відповідно до конкретних умов, вживають

потрібні заходи для організації роботи освітніх закладів. Наприклад, коли йдеться про забезпечення загальної середньої освіти, вони організовують безпечне навчання дітей, які змінили місце навчання або місце проживання, включаючи внутрішньо переміщених осіб, які шукають тимчасовий притулок на території України [10].

Також існують умови отримання освіти для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, включаючи внутрішньо переміщених осіб, створена можливість отримання державних документів випускникам закладів освіти, розташованих у зоні бойових дій чи тимчасової окупації, що є важливим кроком у забезпеченні їхнього майбутнього [11].

Законодавство України визначає право закладів освіти на самостійне визначення форм навчання та організації освітнього процесу, включаючи гнучкий графік, що дозволяє адаптувати навчальний процес до умов воєнного стану [12].

Особливу увагу приділяється питанню забезпеченню доступу до вищої освіти для внутрішньо переміщених осіб з небезпечних територій. Вони мають право на пільговий вступ за кошти державного бюджету. Порядок прийому до закладів освіти, включаючи можливість дистанційного вступу, оновлено з метою забезпечення широкого доступу до освіти [13].

Крім того, урядом України прийнято ряд нормативних актів, спрямованих на організацію здобуття загальної середньої освіти в умовах воєнного стану. Це регулює роботу органів управління освітою для забезпечення навчального процесу в закладах загальної середньої освіти [14].

Варто зазначити, що Міністерство освіти і науки України активізувало свою співпрацю з міжнародними партнерами, утворивши потужну міжнародну коаліцію для надання всебічної підтримки у розвитку української освіти та науки. Внаслідок цього співробітництва у 2023 році реалізувалося понад 160 проєктів і програм, загальний обсяг фінансування яких становив близько 1,2 млрд євро. Понад 50 організацій та урядів іноземних країн відгукнулися на прохання про допомогу, серед них спеціалізовані структури ООН, органи ЄС та міжнародні громадські організації [1, с. 32].

Підтримка спрямовувалася на різні сфери освіти, включаючи шкільну, фахову, професійну освіту та інші. Міжнародні партнери акцентували увагу на створенні безпечних умов для навчання та викладання, а також забезпеченні якісного дистанційного та змішаного навчання. Основні напрями допомоги включали в себе забезпечення комп'ютерною технікою, створення мережі цифрових освітніх центрів, друк підручників, розроблення е-контенту, інструменти для

наздоганяючого навчання, ремонт та відновлення закладів освіти, психологічну підтримку вчителів та учнів, підтримку вступної кампанії до вищих навчальних закладів, компенсацію витрат на оплату праці працівників освіти, покращення організації гарячого харчування для учнів, та підтримку закладів професійної освіти.

Зокрема, важливе місце в підтримці української освіти займають програми допомоги від Європейського Союзу. Погоджуючись з думкою групи науковців, що серед найбільш дискусійних проблем оновленого ціннісного кластеру європейської освіти - дисбаланс між традиційністю та інноваційністю. Ця дихотомія породжує низку соціальних проблем, пов'язаних з якістю освіти та ефективністю виконання нею своїх функцій у суспільстві, державі, Європейському Союзі. Виникає необхідність гармонізації ціннісних засад європейської освіти для забезпечення соціального добробуту та інноваційного характеру розвитку європейського освітнього середовища. Кореляція має здійснюватися шляхом оновлення існуючої ціннісної парадигми та актуалізації таких аксіологічних установок соціального характеру, як: мобільність, інноваційність, залученість, гуманізація, толерантність, автентичність. Нові ціннісні освітні пріоритети покликані зберегти існуючі норми матеріальних і духовних пріоритетів європейської спільноти та визначити перспективи розвитку освітньої сфери в контексті прогресивного цивілізаційного розвитку.

Система освіти в Україні вимушена реагувати на складні ситуації, забезпечуючи доступ до навчання та забезпечення безпеки для всіх дітей та молоді, незалежно від їхнього становища та місця перебування [6, с. 199-200].

Забезпечення положень статті 53 Конституції України, яка гарантує право на освіту, в умовах війни в Україні вимагає комплексного підходу та вжиття різноманітних заходів. Ми пропонуємо кілька можливих шляхів забезпечення цього права:

— Держава має нормативно забезпечити реалізацію права на освіту з урахуванням гармонізації ціннісних засад європейської освіти крізь призму аксіологічних установок соціального характеру, як: мобільність, інноваційність, залученість, гуманізація, толерантність, автентичність;

— Уряд має передбачити програми по забезпеченню захисту освітніх закладів щодо побудови захисних споруд, евакуацію освітніх закладів у безпечні місця та відбудову навчальних закладів за новими стандартами;

— Продовження розбудови дистанційної освіти та інших форм дистанційного навчання. Це може включати використання технології блокчейн, різноманітних онлайн-платформ, телекомунікаційних технологій тощо;

— Розбудова інституцій для надання психологічної та соціальної підтримки здобувачам, вчителям, викладачам та їхнім сім'ям, які постраждали від воєнного конфлікту;

— При реформуванні освіти враховувати досвід зарубіжних країн тощо.

Висновки. Сьогодення вимагає вирішення ряду питань щодо реалізації права на освіту в Україні. Для подолання цієї проблеми необхідно вжити комплексних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки освітніх закладів, фінансування освіти, забезпечення доступу до освіти для всіх груп населення, підтримку психічного здоров'я освітньої спільноти та нормативного врегулювання. Тільки в такий спосіб можна забезпечити збереження і розвиток освіти в умовах воєнного конфлікту та забезпечити майбутнє країни, оскільки освіта є ключовим фактором для економічного та соціального розвитку держави.

Порушення реалізації права на освіту в умовах війни може мати довгострокові наслідки для України. Для запобігання таким порушенням важливо вжити заходів для захисту освітніх закладів, забезпечення безпеки освітнього персоналу, забезпечення доступу до освіти для всіх громадян, незалежно від обставин, забезпечення якості освітнього процесу. Успішне забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану вимагає спільних зусиль уряду, міжнародних організацій, громадськості та місцевих громад. Пріоритетом має стати безпека освітніх закладів та забезпечення доступу до якісної освіти для всіх, хто опинився в умовах війни.

Розуміння цих проблем та розробка ефективних стратегій для їхнього вирішення важлива для забезпечення доступу до якісної освіти для всіх громадян України, незалежно від складності ситуації в країні.

Збереження та розвиток освітньої системи в умовах воєнного стану – це завдання, яке може бути досягнуте лише за умови спільної праці та взаємного розуміння всіх зацікавлених сторін. Від того, як ефективно ці заходи будуть реалізовані, залежить не лише майбутнє окремих осіб, але й майбутнє всієї держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / наук. консульт. Т. Вакуленко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 31 с. URL: https://testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf.
2. Бондар Н.А. Інформатизація юридичної освіти: основні напрямки, виклики часу. Міжнародна науково-практична конфе-

- ренція для науково-педагогічних, педагогічних працівників, аспірантів, студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти «Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики» (м. Лодзь, Польща, 26.01.2023 р). С. 123–127.
3. *Статистичний бюлетень: Освіта в Україні*. 2023. Accessed URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf. С. 75–90.
 4. Загальна декларація прав людини. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
 5. Ребкало М.М., Самофалов Л.П., Олійник В.С. Особливості реалізації права на освіту в Україні: аналітично-правовий огляд. *Науковий вісник Сіверщини. Право*. 2019. № 2 (7). С. 13–22.
 6. Ridei N., Khodunova V., Voronova G., Tsymbal S., & Bondar N. (2022). A social and philosophical analysis of the values of European education. *Amazonia Investiga*, 11(58), 194–201. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.21>.
 7. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. К., 2015. 459 с.
 8. Конвенція про права дитини. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. Retrieved from URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>.
 9. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
 10. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizacijizdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-taosvitnogo-procesu-v-umovah-voeynogostanu-v-ukrayini>.
 11. Про деякі питання видачі документів про професійну (професійно-технічну) освіту в умовах воєнного стану в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 05 вересня 2022 р. № 780. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE38439>.
 12. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
 13. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 6 червня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
 14. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.03.2022 р. № 274. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizacijizdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voeynogo-stanu-v-ukrayini>.